

УДК 347.92

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2022.26.18>

НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ АНАЛІЗ ЗМІН ЗАКОНОДАВЧОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПОРЯДКУ ВСТАНОВЛЕННЯ ФАКТУ НАРОДЖЕННЯ АБО СМЕРТІ ОСОБИ НА ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНІЙ ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ ПІСЛЯ ВВЕДЕННЯ ВОЄННОГО СТАНУ

Короед Сергій Олександрович,

ORCID ID: 0000-0001-7899-957X

доктор юридичних наук, професор,

професор кафедри права

(Заклад вищої освіти

«Університет Короля Данила»,

м. Івано-Франківськ, Україна)

Луцька Галина Василівна,

ORCID ID: 0000-0001-5840-0603

доктор юридичних наук, доцент,

професор кафедри права

(Заклад вищої освіти

«Університет Короля Данила»,

м. Івано-Франківськ, Україна)

Розкривається генеза законодавчого регулювання порядку провадження у справах про встановлення факту народження або смерті особи на тимчасово окупованій території України. Здійснюється аналіз положень Законів України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» та «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях» в частині правового статусу документів, виданих окупаційною адміністрацією Російської Федерації. Наводяться причини запровадження судової форми встановлення факту народження або смерті особи на тимчасово окупованій території. Дається характеристика законодавчим змінам, які стали допускати визнання Україною юридичної чинності виданих на тимчасово окупованій території документів про народження і смерть особи. З огляду на зазначені законодавчі зміни розглядається питання щодо визначення правильного (ефективного) способу здійснення (захисту) особою права на державну реєстрацію народження і смерті на тимчасово окупованій території: або оскарження відмови органу РАЦС в державній реєстрації народження або смерті до адміністративного суду (рішенням адміністративного суду може бути зобов'язано орган РАЦС України здійснити державну реєстрацію народження на підставі зазначеного документа), або встановлення факту народження або смерті в окремому провадженні в порядку цивільного судочинства (встановлений рішенням суду факт підлягатиме державній реєстрації в органі РАЦС України). Робиться висновок, що оскільки на сьогодні правила державної реєстрації актів цивільного стану не визначають «порядку» встановлення факту народження та смерті особи на тимчасово окупованій території, а також не передбачають можливості проведення в органі РАЦС України державної реєстрації народження та смерті особи на підставі виданого

окупаційною владою медичного документа про народження чи смерть особи «недержавного (неукраїнського) зразка», тому єдиним механізмом здійснення державної реєстрації народження та смерті особи на тимчасово окупованій території залишається судовий порядок, визначений ст. 317 ЦПК України.

Ключові слова: цивільне судочинство, окреме провадження, встановлення факту, народження, смерть, державна реєстрація, акти цивільного стану, тимчасово окупована територія, окупаційна адміністрація, воєнний стан, документи.

SCIENTIFIC AND PRACTICAL ANALYSIS OF CHANGES IN THE LEGISLATIVE REGULATION OF THE PROCEDURE FOR ESTABLISHING THE FACT OF BIRTH OR DEATH OF A PERSON IN THE TEMPORARILY OCCUPIED TERRITORY OF UKRAINE AFTER THE INTRODUCTION OF MARTIAL LAW

Koroied Serhii Oleksandrovych,
ORCID ID: 0000-0001-7899-957X
Doctor of Law, Professor,
Professor at the Department of Law
(Institute of higher education
«King Danyla University»,
Ivano-Frankivsk, Ukraine)

Lutska Halyna Vasylivna,
ORCID ID: 0000-0001-5840-0603
Doctor of Legal Sciences,
Associate Professor,
Professor at the Department of Law
(Institute of higher education
«King Danyla University»,
Ivano-Frankivsk, Ukraine)

The genesis of the legislative regulation of the procedure in cases of establishing the fact of birth or death of a person in the temporarily occupied territory of Ukraine is revealed. An analysis of the provisions of the Laws of Ukraine “On Ensuring the Rights and Freedoms of Citizens and the Legal Regime in the Temporarily Occupied Territory of Ukraine” and “On Peculiarities of State Policy to Ensure State Sovereignty of Ukraine in the Temporarily Occupied Territories of Donetsk and Luhansk Oblasts” is carried out in the part of the legal status of documents issued by the occupying administration of the Russian Federation. The reasons for introducing a judicial form of establishing the fact of birth or death of a person in the temporarily occupied territory are given. The characteristics of the legislative changes that began to allow Ukraine to recognize the legal validity of birth and death documents issued in the temporarily occupied territory is given. In view of the mentioned legislative changes, the issue of determining the correct (effective) way of exercising (protecting) a person's right on state registration of birth and death in the temporarily occupied territory is being considered: or appealing the refusal of the registry office on state registration of birth or death in administrative court (by a judgment of an administrative court the registry office may be obliged to carry out state registration of birth on the basis of the specified document), or establishing the fact of birth or death in a separate proceeding in civil proceedings (the fact established by a court judgment will be subject to state registration in the registry office). It is concluded that since, as of now, the rules of state registration of civil status acts do not determine the “order” of establishing the fact of birth and death of a person

in the temporarily occupied territory, and also do not provide for the possibility of state registration of a person's birth and death in the registry office on the basis of issued by the occupying power of a medical document on the birth or death of a person that is «non-state (non-Ukrainian) type”, therefore the only mechanism for state registration of the birth and death of a person in the temporarily occupied territory remains the judicial procedure defined in Art. 317 of the Civil Code of Ukraine.

Key words: civil proceedings, separate proceedings, establishment of fact, birth, death, state registration, acts of civil status, temporarily occupied territory, occupation administration, martial law, documents.

Проблема правового регулювання порядку встановлення факту народження або смерті особи на тимчасово окупованій території України бере свій початок з 2014 року у зв'язку із збройною агресією Російської Федерації та тимчасовою окупацією нею частини території України, коли у громадян, які проживають на тимчасово окупованих територіях, у зв'язку із припиненням діяльності органів влади України, зникла можливість здійснювати державну реєстрацію актів цивільного стану та отримувати свідоцтва про народження та смерть особи «українського» зразка. У зв'язку з цим, з метою оптимізації процесу отримання свідоцтв про народження, про смерть для осіб, які проживають на тимчасово окупованій території, Верховною Радою України було прийнято Закон України «Про внесення змін до Цивільного процесуального кодексу України щодо встановлення факту народження або смерті особи на тимчасово окупованій території України» від 4 лютого 2016 року № 990-VIII, яким Цивільний процесуальний кодекс України (в редакції до 2017 року) було доповнено статтею 257-1 «Особливості провадження у справах про встановлення факту народження або смерті особи на тимчасово окупованій території України». В ЦПК України в редакції 2017 року зазначено статтю було відтворено у статті 317.

Зазначеною статтею визначено: а) суб'єктів звернення до суду із заявою про встановлення факту народження або смерті особи на тимчасово окупованій території України (батьки, родичі, їхні представники або інші законні представники дитини, або родичі померлого або їхні представники) та підсудність таких справ (до будь-якого суду за межами тимчасово окупованої території) (ч. 1); б) строки розгляду таких справ (невідкладно з моменту надходження відповідної заяви до суду) (ч. 2); в) правило про негайне виконання ухваленого рішення суду про встановлення факту народження або смерті особи на тимчасово окупованій території України (ч. 4); г) правило про негайну видачу копії судового рішення після його проголошення (що виключає можливість проголошення лише його вступної та резолютивної частини) (ч. 5).

Законодавче регулювання правового режиму тимчасово окупованої території здійснюється Законом України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» від 15 квітня 2014 року № 1207-VII – щодо тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, та Законом України «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях» від 18 січня 2018 року № 2268-VIII – щодо тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях (останній Закон втратив чинність згідно із Законом від 21 квітня 2022 року № 2217-IX). На той час лише Закон № 2268-VIII допускав дійсність і юридичну чинність документів, виданих окупаційною адміністрацією Російської Федерації, що підтверджують факт народження або смерті особи на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях (які могли додаватись до заяви про державну реєстрацію народження або смерті особи) (ч. 3 ст. 2);

водночас Закон № 1207-VII визнавав недійсним будь-який акт (рішення, документ), виданий органами та їх посадовими і службовими особами на тимчасово окупованій території (створеними у порядку, непередбаченому законами України) (ч. 3 ст. 9).

Судова форма (відповідний процесуальний порядок провадження у справах про встановлення факту народження або смерті особи на тимчасово окупованій території України) стала чи не єдиним механізмом юридичного оформлення народження або смерті особи на тимчасово окупованій території України. І хоча держава на законодавчому рівні (на рівні ЦПК України) й віднесла до виключної юрисдикції суду встановлення фактів народження та смерті особи на тимчасово окупованій території України, віддавши перевагу виключно судовій формі захисту в цій сфері цивільних відносин, але водночас залишила використання такої судової форми виключно на засадах диспозитивності, тобто лише за наявності волевиявлення заінтересованих осіб здійснити встановлення зазначених юридичних фактів саме в такій формі з метою подальшої державної реєстрації зазначених юридичних фактів в органах РАЦС [1, с. 191].

В таких справах рішення суду про встановлення факту народження або смерті особи фактично заміняє собою медичний документ «державного (українського) зразка» про підтвердження народження або смерті особи (як єдину підставу для проведення державної реєстрації народження або смерті особи в органах РАЦС України) [2, с. 106]. Необхідність застосування судової форми встановлення факту народження або смерті особи на тимчасово окупованій території була зумовлена самим фактом тимчасової окупації, у зв'язку з чим, по-перше, мешканці тимчасово окупованих територій не можуть отримати на зазначених територіях медичний документ про народження або смерть «державного (українського) зразка» (що робить неможливим проведення державної реєстрації народження або смерті в органах РАЦС України в адміністративному порядку), а по-друге, видані на тимчасово окупованій території медичні документи про народження або смерть особи вважалися за Законом № 1207-VII недійсними в Україні. Разом з тим, Закон № 2268-VIII хоч й визнавав чинність документів про народження і смерть особи, виданих окупаційною адміністрацією Російської Федерації, проте законодавство України про державну реєстрацію актів цивільного стану не допускало можливості вчинення актових записів на їх підставі.

Водночас суд приймав до уваги видані окупаційною адміністрацією документи на підтвердження фактів народження і смерті особи на тимчасово окупованій території з огляду на «намібійські винятки» [3].

К.В. Гусаров справедливо звертав увагу, що цивілістична наука та законодавство потребують оновлення у зв'язку із особливостями правовідносин, викликаних збройною агресією Російської Федерації, діяльністю незаконних формувань на територіях Донецької та Луганської областей і неможливістю реалізації національного законодавства на тимчасово окупованих територіях України [4, с. 23].

Таке «оновлення» законодавства якраз відбулося у зв'язку із введенням в Україні воєнного стану, зокрема: Законом від 1 липня 2022 року № 2345-IX в новій редакції викладено статтю 317 ЦПК України «Особливості провадження у справах про встановлення факту народження або смерті особи на території, на якій введено воєнний чи надзвичайний стан, або на тимчасово окупованій території України», а іншим Законом від 21 квітня 2022 року № 2217-IX частина третя статті 9 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» стала передбачати, що «будь-який акт (рішення, документ), виданий органами та/або особами (якщо ці органи або особи створені, обрані чи призначені у порядку, не передбаченому законом України) є недійсним і не створює правових наслідків, крім документів, що підтверджують факт народження, смерті, реєстрації

(розірвання) шлюбу особи на тимчасово окупованій території, які додаються до заяви про державну реєстрацію відповідного акта цивільного стану». З останнього законодавчого положення можна зробити висновок, що Україна юридично стала визнавати видані на тимчасово окупованій території окремі документи (зокрема медичні та інші документи про народження і смерть особи) і що такі документи мають додаватися до заяви про державну реєстрацію відповідного акта цивільного стану, яка подається до органу РАЦС України (хоча, як вже було зазначено вище, аналогічна норма раніше вже існувала в Законі № 2217-IX, проте не діяла).

Як відомо, єдиною передумовою для встановлення в судовому порядку юридичних фактів є відсутність визначеного законом позасудового порядку їх встановлення (ч. 2 ст. 315 ЦПК України). Під відсутністю іншого передбаченого чинним законодавством порядку щодо встановлення судом фактів, що мають юридичне значення, розуміють зокрема випадки, коли заявник не має іншої можливості одержати або відновити загублений чи знищений документ, який підтверджує такий факт [5, с. 748-750]. Отже, зважаючи на те, що Закон від 21 квітня 2022 року № 2217-IX визнав на території України юридичну силу виданих окупаційною владою документів, що підтверджують факт народження або смерті особи на тимчасово окупованій території, тому органи РАЦС України повинні приймати такі документи при розгляді заяви про державну реєстрацію відповідного акта цивільного стану про народження або смерть особи. З цього випливає, що юрисдикція суду вже начебто не має поширюватись на встановлення таких фактів. Водночас до Закону України «Про державну реєстрацію актів цивільного стану» та Правил державної реєстрації актів цивільного стану в Україні не було внесено відповідних змін, що не дозволяє органам РАЦС України провадити державну реєстрацію народження або смерті особи на підставі медичних документів «недержавного (неукраїнського) зразка». В цьому аспекті постає питання щодо визначення правильного (ефективного) способу здійснення (захисту) особою права на державну реєстрацію народження та смерті особи на тимчасово окупованій території: або оскарження відмови органу РАЦС в державній реєстрації народження або смерті до адміністративного суду (рішенням адміністративного суду може бути зобов'язано орган РАЦС України здійснити державну реєстрацію народження або смерті на підставі зазначеного документа «неукраїнського зразка»), або встановлення факту народження або смерті в окремому провадженні в порядку цивільного судочинства (встановлений рішенням суду факт підлягатиме державній реєстрації в органі РАЦС України). Проте, як вже було зазначено вище, в законодавчих актах, які визначають «порядок» державної реєстрації актів цивільного стану не передбачено можливості проведення державної реєстрації народження або смерті на підставі медичного документа про народження або про смерть «недержавного (неукраїнського) зразка», тому відмова органу РАЦС України в силу приписів ч. 2 ст. 19 Конституції України буде законною. А оскільки така відмова буде ґрунтуватися не на результатах «розгляду» заяви про державну реєстрацію народження або смерті, а виключно на відмові в проведенні державної реєстрації у зв'язку із відсутністю у органу РАЦС відповідних повноважень, то результатом задоволення адміністративним судом позову про оскарження такої відмови може бути лише рішення суду про зобов'язання органу РАЦС розглянути заяву про державну реєстрацію народження або смерті (до якої додано медичний документ про народження або про смерть «неукраїнського зразка») на підставі прямої норми частини третьої статті 9 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України». Отже, адміністративний суд не зможе ухвалити рішення по суті, яке б стало підставою для проведення

органом РАЦС України державної реєстрації народження або смерті особи на тимчасово окупованій території, на підставі медичного документа про народження або смерть «неукраїнського зразка».

Водночас варто врахувати, що саме Законом України «Про державну реєстрацію актів цивільного стану» та Правилами державної реєстрації актів цивільного стану в Україні «визначається порядок» встановлення факту народження або смерті (та його подальшої державної реєстрації органами РАЦС України), якими не передбачено «порядку» проведення державної реєстрації народження або смерті на підставі медичного документа про народження або смерть «недержавного (неукраїнського) зразка». В інших законах України «порядку» встановлення (підтвердження) факту народження або смерті особи на тимчасово окупованій території теж не визначено. Така ситуація, в силу ч. 2 ст. 315 ЦПК України, є передумовою для розгляду питання про встановлення такого факту в судовому порядку в окремому провадженні в порядку цивільного судочинства.

При цьому видані окупаційною владою медичні документи про народження і смерть особи «недержавного (неукраїнського) зразка» (а також видане окупаційною владою свідоцтво про народження та свідоцтво про смерть) суд має приймати як належний, допустимий, достовірний доказ не лише з огляду на «намібійські винятки» та оцінювати в сукупності з іншими доказами (в Інформаційному листі Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 11.04.2017 № 9-697/0/4-17 «Щодо листа про окремі питання застосування Закону України від 04 лютого 2016 року № 990-VIII «Про внесення змін до Цивільного процесуального кодексу України щодо встановлення факту народження або смерті особи на тимчасово окупованій території України», з огляду на практику Європейського суду з прав людини у справах проти Туреччини (зокрема, “Loizidou v. Turkey”, “Cyprus v. Turkey”), а також Молдови та Росії (зокрема, “Mozer v. the Republic of Moldova and Russia”, “Pascu and Others v. Moldova and Russia”), надано роз’яснення, що документи, видані органами та установами (зокрема, лікарняними закладами), що знаходяться на тимчасово окупованій території України, визначеній Верховною Радою України, як виняток можуть братись до уваги судом та оцінюватись разом з іншими доказами в їх сукупності та взаємозв’язку під час розгляду справ у порядку статті 257-1 ЦПК України [6]), а вже як самостійний доказ – як дійсний в Україні документ на підтвердження факту народження або смерті особи на тимчасово окупованій території в силу приписів ч. 3 ст. 9 Закону № 1207-VII.

Оскільки припис ч. 3 ст. 9 (в новій редакції) Закону № 1207-VII визнає за вказаними документами юридичну чинність, тому такі документи вважаються такими, що відповідають нормам матеріального права, що є одним із критеріїв визнання доказу допустимим, на чому також наголошують вчені-процесуалісти [7, с. 72-74].

Про дійсність виданих окупаційною адміністрацією документів про народження та смерть особи на тимчасово окупованій території, а відтак й безумовну можливість їх прийняття судом, свідчить й інша норма Закону № 1207-VII, а саме ч. 4 ст. 9, якою передбачено, що встановлення зв’язків та взаємодія органів державної влади України, їх посадових осіб, органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб з незаконними органами (посадовими особами), створеними на тимчасово окупованій території, допускається виключно з метою забезпечення національних інтересів України, захисту прав і свобод громадян України, виконання міжнародних договорів, згода на обов’язковість яких надана Верховною Радою України, сприяння відновленню в межах тимчасово окупованої території конституційного ладу України. З цього положення Закону випливає, що встановлена вказаною статтею заборона не діє, якщо це

необхідно виключно з метою захисту прав і свобод громадян України. А при встановленні фактів народження і смерті необхідність захисту прав і свобод громадян України є очевидною.

В цьому аспекті як раз слушною є думка В.В. Комарова про те, що матеріальне право без процесуального права і без процесуальних гарантій не може потенційно бути реальним та високозначущим. Процедури судочинства та судові рішення, інші цивільні процедури в механізмі правового регулювання у певних випадках неможливості реалізації цивільних та інших прав надають їм правової визначеності. Тобто цивільний процес забезпечує формалізацію та неоспоримість конкретних суб'єктивних прав та обов'язків [8, с. 61].

Таким чином, оскільки на сьогодні правила державної реєстрації актів цивільного стану не визначають «порядку» встановлення факту народження та смерті особи на тимчасово окупованій території, а також не передбачають можливості проведення в органі РАЦС України державної реєстрації народження та смерті особи на підставі виданого окупаційною владою медичного документа про народження чи смерть особи «недержавного (неукраїнського) зразка», тому єдиним механізмом здійснення державної реєстрації народження та смерті особи на тимчасово окупованій території залишається судовий порядок, визначений ст. 317 ЦПК України. При цьому, як зазначено в листі Касаційного цивільного суду, реалізація цього порядку не передбачає необхідності попереднього отримання письмової відмови органу РАЦС у здійсненні реєстрації такого факту [9].

Список використаних джерел:

1. Луцька Г. В. Правове забезпечення охорони та захисту цивільних прав громадян на тимчасово окупованій території України: дис. ... докт. юрид. наук. Івано-Франківськ, 2021. 483 с.
2. Короєд С. О. Визначення судом походження дитини при встановленні факту її народження на тимчасово окупованій території: проблеми теорії і практики цивільного судочинства. Держава і право: Збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки. 2021. Вип. 89. С. 103–114.
3. Про окремі питання застосування Закону України від 4 лютого 2016 року № 990-VIII «Про внесення змін до Цивільного процесуального кодексу України щодо встановлення факту народження або смерті особи на тимчасово окупованій території України»: Інформаційний лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 15.04.2016 № 9-1130/0/4-16. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/VRR00223?an=1>.
4. Гусаров К. В. Особливості провадження у справах про встановлення факту народження або смерті на тимчасово окупованій території України. Цивільне право України: нові виклики і перспективи розвитку: матеріали XVIII міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 98-й річниці з дня народж. д-ра юрид. наук, проф., чл.-кор. АН УРСР В. П. Маслова (Харків, 28 лют. 2020 р.). Харків: Право, 2020. С. 22–26.
5. Курс цивільного процесу: підручник / В. В. Комаров, В. А. Бігун, В. В. Баранкова та ін.; за ред. В. В. Комарова. Х. : Право, 2011. 1352 с.
6. Щодо листа про окремі питання застосування Закону України від 04 лютого 2016 року № 990-VIII «Про внесення змін до Цивільного процесуального кодексу України щодо встановлення факту народження або смерті особи на тимчасово окупованій території України»: Інформаційний лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 11.04.2017 № 9-697/0/4-17. URL: http://search.ligazakon.ua/1_doc2.nsf/link1/VRR00222.html.

7. Штефан А. Допустимість доказів у цивільному судочинстві. *Теорія і практика інтелектуальної власності*. 2016. № 2. С. 69–77.

8. Комаров В. В. Вчення про предмет цивільного процесуального права. Правова доктрина – основа формування правової системи держави: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 20-річчю НАПрН України та обговоренню п'ятитом. моногр. «Правова доктрина України», Харків, 20–21 листоп. 2013 р. / Нац. акад. прав. наук України. Харків, 2013. С. 58–62.

9. Лист Голови Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 22.04.2021 № 985/0/208-21. URL: <https://www.minre.gov.ua/sites/default/files/vsu.pdf>.